

Městská potravinová samospráva bez lokálních potravin: Chybějící vazby mezi českými městy a potravinovými alternativami

Prestižní vědecký časopis *Agriculture and Human Values* v dubnu 2024 zveřejnil výsledky výzkumu, který se zabýval potenciálem pražské a brněnské potravinové samosprávy zvýšit udržitelnost, odolnost a sociální spravedlnost místních potravinových systémů. Základní výzkum české sociální geografky Michaely Pixové a rakouské politoložky Christiny Plank vznikl v rámci projektu zaměřeného na roli hodnotové založené produkce a konzumace potravin (tzv. potravinové alternativy) v korporátnímu potravinovému režimu (www.foodalternatives.at), který byl realizován na univerzitě BOKU ve Vídni. Tento policy brief se zaměřuje na hlavní zjištění výzkumu aplikovatelná místními samosprávami, která byla doplněná některými užitečnými linky:

Kontext

V rozvinutých zemích dnes mnohá města usilují o transformaci místního potravinového systému s cílem zvýšit svou odolnost vůči výpadkům dodávek potravin a zlepšit přístup obyvatel k finančně dostupným zdravým lokálním potravinám. Zároveň je cílem těchto politik vytvářet alternativu vůči neudržitelnému a volatilnímu globálnímu potravinovému systému, který je postaven převážně na korporátním agropotravinářském průmyslu. Ten neprospívá lidskému zdraví ani životnímu prostředí a zásadně se podílí na prohlubování

socioekonomických nerovností a vykořisťování zejména obyvatel globálního Jihu. Dominantní postavení zahraničních obchodních řetězců na trhu s potravinami a zaměření tuzemského zemědělství převážně na produkci primárních komodit navíc v případě Česka vede k velkým finančním ztrátám pro domácí ekonomiku a obyvatele.

Města jako Toronto, Brusel, Milano a mnohá další dnes zavádí progresivní městské potravinové politiky, které na zvyšování lokální produkce a konzumace potravin nahlíží z hlediska mnoha jeho dimenzí, souvislostí, úrovní a dopadů. Tato města usilují o vytváření udržitelných potravinových systémů, které jsou inkluzivní, odolné, bezpečné a pestré, a snaží se zajistit, aby zdravé jídlo bylo finančně dostupné všem, a usilují též o snižování potravinového odpadu. Transformaci místních potravinových systémů chápou také jako nutnou součást ochrany biodiverzity, lokálně i globálně, a též jako nástroj mitigace změny klimatu a adaptace na její dopady. Města zavádějící progresivní potravinové politiky rovněž navzájem spolupracují a připojují se k různým translokálním sítím a dohodám, jako jsou např. mezinárodní dohoda Milan Urban Food Policy Act, či program ICLEI.¹ Zásadní je též zapojení různých místních aktérů, včetně zástupkyň*ců potravinového hnutí, tj. lokálních a regionálních pěstitelů, či neziskových organizací a občanské společnosti prosazujících a podílejících se na transformaci lokálního potravinového systému.

Zavádění potravinové politiky v českých městech

Potravinová politika a potravinová samospráva úzce souvisí se strategickými dokumenty a klimatickými plány měst. Zapadá také do plnění cílů udržitelného rozvoje (SDGs²) v rámci Místní

¹ https://iclei.org/cityfood_network/

² <https://sdgs.un.org/goals>

agendy 21³ a Agendy 2030, a do praxe měst sdružených např. v Národní síti zdravých měst ČR.⁴ Spočívá především v aktivním zapojení samospráv do řešení otázky přístupu obyvatel k zdravým, nutričně bohatým a čerstvým potravinám pocházejícím z lokální produkce, ať už zemědělské či zahrádkářské. Toto zapojení spočívá v podpoře produkce, odbytu a spotřeby místně vyprodukovaných potravin, ale také místního využití potravinového odpadu. Mezi důležité nástroje patří veřejné zakázky, vzdělávání, propojování zemědělků* a spotřebitelů*, či pomoc zranitelným a nízkopříjmovým skupinám, ale také propojení místní potravinové produkce s územním plánováním a místními regulativy. Potravinová samospráva pak nutně vyžaduje meziresortní koordinaci a úzkou spolupráci s aktérkami* relevantními pro transformaci místního potravinového systému, zejména tzv. potravinovými hnutími či podniky, které např. provozují alternativní potravinové sítě, tedy síť pro distribuci potravin prostřednictvím krátkých dodavatelských řetězců. K těm patří např. farmářské trhy, farmářské prodejny a eshopy, bedýnková schémata, komunitou podporované zemědělství⁵ či komunitní zahrady. Opomíjeny by neměly být ani zahrádkářské osady a obecněji samozásobitelství, které jsou v Česku mnohem rozšířenější než trendy přicházející ze zahraničí.

Praha a Brno

V Praze a Brně jsou městské potravinové politiky relativně novým fenoménem. Ve výše zmíněné publikaci byl potenciál městské potravinové samosprávy zkoumán na základě těchto oblastí:

- srovnáním potravinových politik uvedených v strategických, klimatických a adaptačních plánech a koncepcích měst Prahy a Brna s progresivními

městskými potravinovými politikami v západní Evropě a Severní Americe

- posouzením systémového přístupu samospráv k potravinovým systémům
- zhodnocením míry zapojení relevantních aktérů z řad místních pěstitelů a občanské společnosti prosazující transformaci lokálních potravinových systémů do potravinové samosprávy
- analýzy skutečného naplňování agendy vytyčené v potravinových politikách

Výsledky:

Městské potravinové politiky v Praze a Brně do značné míry reagují především na probíhající klimatickou krizi a úbytek biodiverzity, nebo na vzrůstající oblibu čerstvých lokálních potravin prodávaných např. na farmářských trzích. Výzkum potenciálu těchto politik přispěl k transformaci lokálního potravinového systému směrem k větší produkci a konzumaci lokálních ekologických potravin, včetně zajištění jejich dostupnosti také pro nízkopříjmové a zranitelné skupiny obyvatel, došel na základě výše uvedených zkoumaných oblastí k následujícím závěrům:

Cirkularita a komunitní zahrady

Ve srovnání s progresivními potravinovými politikami ve městech globálního Severu se městské potravinové politiky v Praze a Brně převážně soustředí na environmentální cíle, a mnohem méně se věnují socioekonomickým, zdravotním, či geopolitickým souvislostem.

Environmentální cíle jsou navíc spojovány jen s některými aspekty potravinového systému a jen některými vybranými aktérskými skupinami, zatímco jiné jsou opomíjeny.

Velký důraz je kladen na cirkulární ekonomiku.⁶ Podporováno je zejména lepší nakládání

³ https://www.mzp.cz/cz/mistni_agenda_21

⁴ <https://www.zdravamesta.cz/>

⁵ <https://kpzinfo.cz/>

⁶ <https://incien.org/>

s potravinovým odpadem, např. využitím pro výrobu bioplynu či zkompostováním. Objevuje se též myšlenka redistribuce nesněžených porcí z pohostinství mezi zranitelné a nízkopříjmové skupiny obyvatel.⁷

Z hlediska produkce lokálních potravin se městské politiky výrazně soustředí především na komunitní zahrady a městské farmy. Zejména komunitní zahrady jsou aktuálně nejvíce podporovaným trendem v oblasti městského zemědělství.⁸ Podobně jako v zahraničí je na komunitní zahrady pohlíženo jako na nástroj ke zlepšování image „zeleného města“ lákavého pro investice. Z hlediska vytváření odolných lokálních potravinových systémů nicméně komunitní zahrady zejména v českém kontextu poskytují jen minimální množství místně vypěstovaných potravin. Jde spíše o projekty sloužící k budování místních komunit a společenského života. České samosprávy jsou vůči komunitním zahradám otevřené kvůli jejich mobilitě a dočasnosti nájemních smluv, které umožňují komunitní zahrady využívat jen dočasně v prázdných městských prostorách dle potřeb developmentu a zároveň tak s pomocí jejich přítomnosti zvyšovat hodnotu okolních nemovitostí (může jít též o „zelenou gentrifikaci“). Právě tato dočasnost je však v rozporu s udržitelností, neboť zvyšuje uhlíkovou stopu takto získaných potravin, a příliš nepříspěvá k zvyšování odolnosti města z hlediska zajištění lokálních potravin, adaptace na klimatickou krizi, či obnovy ekosystémových služeb. Výjimku představují některé tzv. produkční komunitní zahrady, jako je Kuchyňka, MetroPole, KomPot, či Pastvina, z nichž některé jsou soukromé, mají stálejší charakter a soustředí se primárně na zajišťování většího objemu potravin. Do této skupiny lze zařadit i KZ Metrofarm, která má

ovšem v budoucnu ustoupit projektu revitalizace na Císařském ostrově.

Dostupné lokální potraviny

Zatímco v případě Brna nebyly podobné kroky zaznamenány, v Praze došlo z hlediska podpory městského zemědělství k významnému kroku v roce 2021, kdy bylo 398 hektarů městem vlastněné zemědělské půdy převedeno z konvenčního zemědělství na zemědělství ekologické. Tento krok byl primárně motivován cílem zvýšit na těchto polích biodiverzitu.

Pro účely zajištění konkurenceschopnosti a životaschopnosti zemědělských projektů působících na městských polích na území Prahy však při pražském magistrátu nebyla kromě drobných grantových schémat vytvořena žádná další podpůrná opatření, z nichž mnohé jsou přitom uvedeny právě v Cirkulární koncepci 2030. Dosud nebyla vytvořena koordinační pozice v oblasti potravin, či zajištěny jiné návazné programy a strategie. Tyto jsou přitom důležité zejména v situaci, kdy ekologické zemědělství není na území Prahy oprávněno k čerpání dotací ze společné zemědělské politiky EU, (subjekt, který v roce 2021 propachtoval ¾ městem vlastněných zemědělských ploch proto nakonec zemědělská činnost nikdy nezahájil a aktuálně probíhá hledání nových pachtýřů). Zkoumanými samosprávami dosud nebylo zajištěno, aby lokální a regionální potraviny byly upřednostňovány ve veřejných zakázkách (zejména k využití pro školní jídelny).

V Praze navíc mají být některá ekologicky obhospodařovaná pole v budoucnu zastavěna. Tento kontraproduktivní postup plýtvá úsilím zemědělců investovaným do obnovy ekosystémových služeb obdělávatelné půdy, kterou nelze považovat za obnovitelný zdroj.

⁷ <https://zachranjidlo.cz/>

⁸ https://kokoza.cz/wp-content/uploads/2021/09/KOKOZA_Metodika_z_akladani.pdf

Po počátečním boomů farmářských trhů nyní v Praze schází stabilní podmínky pro autentické farmářské trhy (sdružené pod Asociací farmářských tržišť ČR⁹), které by dlouhodobě a stabilně působily jako odbytiště pro městské a regionální zemědělství. Farmářským trhům na Náplavce např. na podzim 2023 hrozilo nahrazení vánočními trhy, což vypovídá o nezájmu samospráv o ekonomickou udržitelnost lokálního ekologického zemědělství.

Cílené podpory se nedostává ani fungujícím potravinovým iniciativám sdruženým pod Asociací místních potravinových iniciativ (AMPI),¹⁰ která se o transformaci lokálních potravinových systémů zasazuje a provozuje a podporuje alternativní potravinové sítě, jako je např. komunitou podporované zemědělství, či Farmářskou školu zaměřenou na ekologické zemědělství. Dalším příkladem je pražské potravinové družstvo Obživa,¹¹ které na území Prahy obtížně hledá finančně dostupný prostor pro svoz a distribuci potravin od místních farmářů. Tyto iniciativy tedy naráží na nedostatek finančně dostupného prostoru pro svou činnost, nebo na grantové výzvy, které nedostatečně reagují na jejich potřeby.

Ve zkoumaných městech dostupné lokální potraviny nejsou součástí městské sociální politiky. Zranitelné skupiny obyvatel musí spoléhat na potravinové banky, které jim zajišťují přístup především k vysoce zpracovaným potravinám pocházejícím z obchodních řetězců a v převážné většině z konvenčního zemědělství.

Zahrádkářské osady

Minimální pozornost je v potravinových politikách i samosprávě věnována zahrádkářským osadám. Ty jsou přítomny v Praze a Brně tradiční, rozsáhlé,

a mají nezanedbatelný podíl na produkci místních potravin a zvyšování odolnosti města a jeho obyvatel vůči budoucím krizím. Nadále existuje obrovský zájem obyvatel o získání pozemku v zahrádkářských osadách, který aktuálně nelze uspokojit. Samosprávy mají dle zahrádkářského zákona 221/2021 Sb. povinnost podporovat zahrádkářskou činnost, zástupkyně*ci samospráv i některé jiné neziskové organizace se však k osadám staví kriticky. Upozorňují na postupné opouštění původního účelu, vznik nelegálních staveb, či proměnu v ghetta.

Zahrádkářské osady se nicméně v převážné většině nachází na městských pozemcích a jejich stav je tedy do určité míry i výsledkem rezignace samospráv na jejich začlenění do městských strategií a plánů. V Praze generel zahrádkových osad,¹² jehož aktualizace byla požadována již v pražském strategickém plánu z roku 2016 a následně pak znovu v Cirkulární koncepci 2030 vydané roku 2022, navrhuje vytvoření pozice pro koordinaci zahrádkářských osad a jejich zařazení do celkové koncepce zelené infrastruktury města. K zřízení této pozice dosud nedošlo. Některé zahrádkové osady byly „zachovány“ zařazením do připravovaného Metropolitního plánu, těm zbylým však nadále hrozí zánik. Jsou to právě zahrádkové osady s nejistými a krátkodobými smlouvami, v nichž dochází k pustnutí, opouštění zahrádkářské činnosti, či nelegálním stavbám. V Brně má být pro změnu jen menší část rušených zahrádkářských osad ve vnitřním města nahrazena osadami na periferii města, kde budou mnohem hůře přístupné.

⁹ <https://www.aftcr.cz/>

¹⁰ <https://www.asociaceampi.cz/>

¹¹ <https://obziva.cz/>

¹² https://adaptacepraha.cz/wp-content/uploads/2020/03/TEXT_Aktualizace_generelu-zahradkovych-osad.pdf

Metrofarm je produkční komunitní zahrada, která vznikla na půdě vlastněné hlavním městem Prahou. Projekt má přispívat k ochraně biodiverzity a probíhají zde i vzdělávací akce a exkurze pro školy. Jeho provoz však do značné míry závisí na dobrovolnické práci a postrádá propracovanou a stabilní institucionální podporu. V budoucnosti má být navíc celá zahrada zrušena kvůli plánované revitalizaci oblasti.

Farma Zygón v pražských Kunraticích stojí na práci jediného zemědělce, který na více než 7 hektarech zemědělské půdy vlastněné městem usiluje o ekologické zemědělství. Pro své produkty nemá stabilní odbytu a půda má být v budoucnosti zastavěna.

Zahrádkářské osady jsou důležitou součástí modrozelené infrastruktury města, které pomáhají město ochlazovat a dělají jej obyvatelnějším. Jsou důležité z hlediska ochrany biodiverzity, ale také jako zdroj místních potravin, které zlepšují zdraví a výživu obyvatel. Samosprávy by však měly ve vztahu k nim zaujmout angažovanější přístup a integrovat jejich roli a činnost do svých klimatických plánů a strategických cílů.

Symposium Živé zemědělství je každoroční konference organizovaná Asociací místních potravinových iniciativ (AMPI) za účelem představení dobré praxe v zemědělství a potravinových iniciativách, kde zároveň dochází k propojení místních producentek*ů s místními spotřebiteli. Na fotce je zachyceno představení projektu „Živý kraj“ na Tišnovsku.

Závěr a doporučení pro samosprávy

Výsledky výzkumu ukázaly, že městské samosprávy při přípravě a realizaci potravinových politik převážně spolupracují s organizacemi, které splňují představu inovativních a kreativních neziskových a dobrovolnických projektů, které přispívají k utváření představy o „zeleném městě“ lákavém pro investice, zvyšujícími ceny místních nemovitostí, nebo jsou využitelné korporacemi v rámci společenské odpovědnosti firem.

Transformace místního potravinového systému směrem k větší udržitelnosti, sociální spravedlnosti a odolnosti však nelze dosáhnout bez systémového a participativního přístupu, který se soustředí také na socioekonomické aspekty transformace lokálního potravinového systému a zajišťování lokálních potravin. Takový přístup však vyžaduje také zapojení dosud marginalizovaných akérských skupin a mnohem výraznější a aktivnější roli samosprávy.

Na základě výsledků výzkumu lze pro zvýšení dostupnosti zdravých lokálních potravin samosprávám doporučit následující kroky:

- Je potřeba lépe porozumět a reflektovat roli a postavení potravinových alternativ v rámci korporátního potravinového režimu a pokračující urbanizace. Lokální potravinové alternativy bez cílené podpory nemohou v kontextu globálního trhu konkurovat agropotravinářskému průmyslu, a jen obtížně nachází odbyt v obchodních řetězcích. Kvůli tlakům městského rozvoje obtížně získávají přístup k finančně dostupným pozemkům a nemovitostem.
- Samosprávy musí kriticky reflektovat účinnost svých politik v kontextu současných tlaků na minimalizaci veřejné správy a převádění zodpovědnosti za plnění těchto politik na soukromou iniciativu. V daném kontextu mohou být dobře míněné politiky bez významnějšího zapojení a podpory samosprávy neúčinné nebo dokonce kontraproduktivní.
- Dostupnost ekologických lokálních potravin je potřeba zvyšovat cílenou a systémovou podporou ekologického městského a regionálního zemědělství a za tímto účelem vytvořit koordinační pozici. Součástí této činnosti by měla být také koordinace zahrádkářských osad a jejich integrace do příslušných městských politik za současného zajištění inkluzivního zohlednění specifických potřeb a obav uživatelů*ů zahrádkových osad.
- Na základě úzké spolupráce se zástupkyněmi*ci místních potravinových iniciativ, farem, farmářských trhů či samozásobitelství zavádět politiky, programy, strategie a nástroje umožňující prioritizovat lokální ekologické potraviny prostřednictvím veřejných zakázek a jejich odbytem do např. školních jídelen (viz program Skutečně zdravá škola¹³), cílenými granty, či poskytováním finančně dostupných prostor a stabilních a předvídatelných podmínek pro jejich činnost.
- Samospráva v Brně se může inspirovat prvními kroky, které byly směrem k ekologickému zemědělství učiněny v Praze. Dále lze doporučit lepší spolupráci s organizací Hnutí DUHA, která v nedalekém regionu Tišnovska usiluje o vytvoření bioregionu¹⁴ založeného na vyšším zastoupení ekologického zemědělství a rozvoji krátkých dodavatelských řetězců.
- Dostupnost lokálních ekologických potravin by se měla stát součástí městské sociální politiky tak, aby zranitelné a nízkopříjmové skupiny včetně např. senierek*ů či samoživitelů*ů nebyly odkázány pouze na potravinovou pomoc potravinových bank, v nichž převažují vysoce zpracované a nutričně

¹³ <https://www.skutecnezdravaskola.cz/>

¹⁴ <https://zivy-region.cz>

chudé potraviny pocházející z obchodních řetězců. Přístup těchto skupin k zdravým lokálním potravinám s dostatečnou výživovou hodnotou lze zlepšit napojením charit na městské zemědělství a podporou zakládání zahrádek pro tyto skupiny, cílenou podporou sociálního zemědělství, vytvořením potravinové rady (viz např. potravinová rada ve Vídni¹⁵), či grantovými schémata pro místní potravinové iniciativy a iniciativy pro sdílení potravin atd.

- Podporovat samozásobitelství nejen v komunitních zahradách, ale také v zahrádkových osadách, které jsou dosud vnímány spíše jako samozřejmost a přežitek. Jde přitom o cenné kulturní dědictví, které významnou měrou přispívá k udržitelnosti a odolnosti místních potravinových systémů, včetně potravinové soběstačnosti obyvatel, a k celkovému zlepšení jejich kvality života a výživy.
- Ke správě zahrádkových osad na městských pozemcích je potřeba zaujmout angažovanější přístup a integrovat jejich roli a činnost do klimatických a strategických cílů příslušných měst, včetně úsilí o zvýšení produkce lokálních potravin a potravinové soběstačnosti.
- Členství v zahrádkových osadách by mělo být podmíněno dodržováním pravidel, která by měla být navržena ve spolupráci se zástupkyněmi*ci zahrádkových osad, zároveň by však měla přispívat k naplňování strategických cílů a klimatických plánů města.
- Stávající zahrádkářské osady, stejně jako městem vlastněná obdělávatelná půda, by měly být přeměněny na nezastavitelná území chráněná před další urbanizací. V zanikajících osadách by měla být obnovena zahrádkářská činnost zajištěním stabilních smluv a jasně vytyčených pravidel, podmiňujících mj. členství v osadě pěstitelskou činností.
- Důležitost a smysl podpory lokální potravinové produkce z hlediska udržitelnosti, odolnosti a sociální spravedlnosti lépe komunikovat směrem k veřejnosti a zvýšit tak její povědomí o hlavních problémech současného globálního potravinového systému. Zvyšování povědomí o potravinách a potravinových systémech by se mělo stát součástí vzdělávání na všech úrovních českého školství a dále k tomuto účelu lépe využívat a podporovat existující centra ekologické výchovy jako je např. Toulcův Dvůr v Praze, či pobočky Lipky a Rezekvítku v Brně, nebo lepší spolupráci s asociací AMPI a programem Skutečně zdravá škola.

Publikovaná vědecká studie je volně dostupná zde:

Pixová, M., & Plank, C. (2024). Urban food governance without local food: missing links between Czech post-socialist cities and urban food alternatives. *Agriculture and Human Values*, 1-17. <https://doi.org/10.1007/s10460-024-10567-2>

Další užitečné zdroje:

Duží, Barbora, Naďa Johanisová, and Jan Vávra. eds. 2021. *Zahrádkářské osady anebo proč neztrácet půdu pod nohama*. Ostrava: Ústav geoniky AV ČR.

Morgan, Kevin. 2015. Nourishing the city: the rise of the urban food question in the Global North. *Urban Studies* 52(8): 1379–1394. <https://doi.org/10.1177/0042098014534902>

Sonnino, Roberta. 2019. The cultural dynamics of urban food governance. *City Culture and Society* 16: 12–17. <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2017.11.001>

¹⁵ <https://ernaehrungsrat-wien.at/>

Další informace o našem projektu najdete zde:

<https://foodalternatives.at/>

https://twitter.com/foa_a

Tento výzkum byl financován Rakouským vědeckým fondem (FWF) [ZK-64G]. Otevřený přístup článku byl financován Univerzitou přírodních zdrojů a věd o životě ve Vídni (BOKU).

KONTAKT:

RNDr. Michaela Pixová, Ph.D.

Institute of Development Research, BOKU
Peter-Jordan-Straße 76/I
1190, Vienna
Austria
michaela.pixova@boku.ac.at
mpixova@hotmail.com
+420 777 145 003

FoA
FOODALTERNATIVES.AT

Exploring values-based modes of production and consumption in the corporate food regime

FWF

Der Wissenschaftsfonds.